

واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

مطالعه موردی: جوک‌های پیرامون پزشکی عامیانه

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۳۰)

علیرضا رعیت حسن‌آبادی^۱

چکیده

در سال‌های اخیر، لطیفه یا جوک همراه همیشگی ایرانیان در مواجهه با حوادث مختلف اجتماعی بوده است. ایرانیان به طرزی شگفت‌آور با جوک‌سازی، لطیفه‌بازی و ایجاد فضای شاد، به وقایع مهم اطراف خود واکنش نشان داده‌اند. یکی از این حوادث مهم و تأثیرگذار، شیوع ویروس کرونا بوده که سبک زندگی مردم جهان را تغییر داده و دستمایه طنزپردازی ایرانیان قرار گرفته است. از زمان شیوع این ویروس (اسفند ۱۳۹۸) تاکنون، همزمان با تغییر و تحولات رخدادهای مرتبط با کرونا، جوک‌ها و لطیفه‌های متناسب با این تحولات در شبکه‌های اجتماعی منتشر شده است. در مقاله حاضر، ضمن بازتاب باورهای عامیانه در این جوک‌ها با روش تحلیل محتوا، سوژه‌های فرهنگ عامه در این بستر مورد بررسی قرار گرفته و با استفاده از روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، متن جوک‌ها تحلیل شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مداوای عامیانه و مسائل مربوط به آن، مسائل مربوط به آیین‌های نوروزی و ضرب‌المثل‌های عامه به ترتیب، بیشترین بازتاب را در این جوک‌ها داشته‌اند و جوک‌های مرتبط با پزشکی عامیانه، به حاشیه راندن گفتمان پزشکی عامیانه را از سوی معتقدان به پزشکی مدرن رقم زده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل گفتمان، واسازی، فرهنگ عامه، کرونا، لطیفه و جوک، پزشکی عامیانه، پزشکی مدرن.

۱. پژوهشگر پسادکترای زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه تربیت مدرس تهران. رایانامه: Ali_rayat2005@yahoo.com

۱. مقدمه

جوک یا لطیفه یکی از زیرمجموعه‌های ادبیات داستانی است که در شکل‌ها و ساختارهای گوناگون تولید و ساخته می‌شود. وضعیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امروز، لطیفه را جزء انواع غالب ادب عامه و ادب شفاهی قرار داده است (جعفری قنوتی، ۱۳۹۹). اسناد و مدارک مربوط به فرهنگ عامه، مشحون از لطیفه‌های متنوع و گسترده‌ای است که سینه‌به‌سینه، نقل و در این اسناد ثبت و درج شده‌اند. از سوی دیگر شوخ‌طبعی و لطیفه‌گویی یکی از خصلت‌های اخلاقی ایرانیانی است که در هر زمان، با به‌روز کردن اطلاعات خود و بر اساس وقایع و رخدادها، به تولید و نشر لطیفه پرداخته‌اند.

شیوع ویروس کرونا، شاید مهم‌ترین رخداد اجتماعی دو سال اخیر در جهان بوده است. مسئله‌ای که تمامی مردم جهان را تحت تأثیر خود قرار داد و موجب تغییر سبک زندگی آنان شد. برخی از این تغییرات، مثبت و برخی دیگر منفی بوده‌اند. بالا رفتن سطح بهداشت عمومی جامعه، بالا رفتن میزان دانش الکترونیکی شهروندان، «کاهش آلودگی هوا از طریق کاهش آلاینده‌هایی مانند ذرات معلق با قطر ۲/۵ و ۱۰ میکرون، اکسیدهای نیتروژن، (CO₂)، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، کاهش آلودگی رودخانه و دریاها، کاهش آلودگی صوتی، کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی و ترمیمی نقاط گردشگری اکولوژیکی و اثرات مثبت بر حیات وحش، کاهش حجم پسماندهای جامد شهری و عمومی» (حجازی و همکاران، ۱۳۹۹) در سیویکلیکا، از جمله مصادیق تأثیرات مثبت این اتفاق و از سوی دیگر، کاهش روابط خانوادگی، کم‌رنگ شدن آیین‌های قومی مذهبی، لطمات اقتصادی جبران‌ناپذیر، تعطیلی بنگاه‌های کسب‌وکار کوچک، بالا رفتن میزان استرس در جامعه، افزایش بیماری‌های روانی، افزایش بیماری‌های پوستی ناشی از استفاده بیش‌ازحد از مواد ضدعفونی‌کننده، «افزایش تولید پسماندهای خانگی و بیمارستانی، افزایش مصرف پلاستیک و مواد یک‌بارمصرف و کاهش بازیافت پسماند» (ملکیان، ۱۳۹۹: ۶۳) نمونه‌هایی از اثرات منفی آن بر زندگی بشر امروزی بوده است.

۱۷ ❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

در ایران از ابتدای شیوع کرونا در اسفند ۱۳۹۸ تاکنون، این مسئله یکی از مباحث اصلی گفتگوهای روزمره مردم، اخبار رسمی و غیررسمی و مطالب صفحات مختلف اجتماعی بوده است. مطالعه و بررسی تاریخ ۲۰ ماهه اخیر و زندگی ایرانیان نشان می‌دهد که هر بار، با پخش خبری جدید و دست اول درباره کرونا، مردم به سرعت و به‌شتاب، در فضاهای متفاوت فرهنگی و اجتماعی نسبت به آن واکنش نشان داده‌اند. جوک‌سازی و انتشار فایل‌های صوتی و تصویری طنز، یکی از واکنش‌های جالب توجه مردم نسبت به رخداد‌های کرونایی بوده است که البته در جامعه کنونی ما امری سابقه‌دار محسوب می‌شود. پیش از کرونا نیز جامعه ایرانی، به‌خصوص از زمان گسترش شبکه‌های اجتماعی، در موقعیت‌های مختلف به جوک‌سازی درباره وقایع مختلف پرداخته بودند. سیل فروردین ۱۳۹۸، زلزله کرمانشاه، فاجعه منا و... نمونه‌هایی از این وقایع و فجایع بودند که ایرانیان با جوک‌سازی و ایجاد فضایی طنز به استقبال‌شان رفتند. از این جوک‌ها که پس از بروز یک حادثه طبیعی یا غیرطبیعی و یا فاجعه رسانه‌ای شده بروز می‌کنند، با عنوان «جوک‌های فاجعه» نام برده می‌شود. (پارسائیان، ۱۳۹۸: ۲۸۶) برای مثال، چندین مورد طنز درباره فاجعه کشتی تایتانیک دیده شده است (Chovanec, 2019) که نشان می‌دهد جوک‌سازی نسبت به فجایع در سایر کشورها نیز سابقه داشته است.

۲. پیشینه پژوهش

درباره مسئله پژوهش کنونی؛ هیچ پژوهش دیگری انجام نشده است اما مقاله‌ای با عنوان کرونا و ایران: تحلیل مضمون جوک‌های کرونایی در ایران، نوشته محمدحسین شعاعی تا حدی جزء ادبیات مروری پژوهش قرار می‌گیرد. این مقاله که درباره جوک‌های کرونایی تألیف شده، هیچ اشاره‌ای به فرهنگ عامه نکرده و تنها از حیث زمینه و بستر کار، نزدیک به موضوع پژوهش کنونی بوده است در این مقاله دسته‌بندی‌های پنجگانه‌ای از تمام جوک‌های کرونایی ارائه شده که در نوع خود جالب است. در چکیده آن آمده شده است: یافته‌های پژوهش که می‌توان آنها را بازنمای

خوانش ایرانیان از وضعیت کنونی شان دانست، نشان می‌دهد که محتوای جوک‌های کرونایی در پنج مقوله فراگیر شامل «جوک‌های انتقادی، جوک‌های مرتبط با خانواده و جنسیت، جوک‌های ناظر به سطح فردی، جوک‌های راجع به حوزه اجتماعی و جوک‌های ملیتی» جای می‌گیرند. چنان‌که پیداست، مجموع مقولات این تحلیل که نشان از تغییر پارادایمی مضامین جوک‌ها از جنسیت به انتقاد دارد، علاوه بر بیان اهمیت پرداختن به مطالعات فرهنگی - اجتماعی جوک‌ها همسو با رصد و فهم خوانش جامعه، ضرورت برنامه‌ریزی برای پاسخگویی بیانی و عملی به این خوانش‌ها را بیش‌ازپیش روشن می‌سازد. (شعاعی، ۱۳۹۹: ۲۶۱)

درباره ارتباط میان جوک و فرهنگ عامه در منابع غیرفارسی نیز مطالعات بی‌شماری صورت گرفته است که البته پیشینه پژوهش کنونی به حساب نمی‌آید. برای مثال، مقاله فرهنگ عامه و طنز^۱ که به بررسی طنزهای عامیانه مناطق اروپایی مانند ایرلند و ... پرداخته و افسانه‌های قدیمی طنزآمیز را بررسی کرده است. (Ettlinger, 1944: 75-78)

۳. روش پژوهش

در این پژوهش برای بررسی جوک‌ها و مطالب طنز مرتبط با کرونا، از منابع اینترنتی استفاده شده است. جوک‌ها و فایل‌های تصویری از کانال‌های تلگرامی پرمخاطب جوک و لطیفه (کانال جوکستان)، جستجو در گوگل (عبارت‌های جوک‌های کرونایی، لطیفه‌های کرونایی، مطالب طنز کرونایی و...) و اینستاگرام (جستجوی پست‌ها با هشتگ #کرونا_خنده، #طنز_کرونا، #کرونا_طنز و...) جمع‌آوری شده‌اند. جامعه آماری پژوهش کنونی را تمامی جوک‌های مرتبط با کرونا تشکیل می‌دهند؛ به این ترتیب که در مجموع ۲۰۰۰ جوک متنی، ۳۵ فیلم ویدئویی کوتاه (زیر ۵ دقیقه) و ۳۰۰ تصویر طنز مرتبط با کرونا (به صورت کلی) جمع‌آوری شده‌اند. پس از جمع‌آوری نیز آن تعداد که مرتبط با فرهنگ عامه بوده‌اند و نشانه‌هایی از فرهنگ عامه و مؤلفه‌های آن داشته‌اند (۱۰۰ جوک مستقل و غیرتکراری) دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند. شایان ذکر است که

۱۹ ❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

پانزده درصد جوک‌ها تکراری بوده‌اند و پنج درصد نیز به دلیل محتوای مبتذل از بررسی و تحلیل خارج شده‌اند. در واقع می‌توان گفت؛ جامعه آماری پژوهش کنونی، کلیه جوک‌های کرونایی و نمونه آماری جوک‌های مرتبط با فرهنگ عامه را دربرمی‌گیرد که به روش سرشماری انتخاب شده‌اند؛ به عبارت دیگر، جوک‌های مرتبط، تک‌تک انتخاب و جدا شده‌اند.

پس از دسته‌بندی و تحلیل محتوایی جوک‌ها، تحلیل گفتمان جوک‌های مرتبط با روش تحلیلی لاکلا و موفه^۱ مدنظر بوده است. این روش در بررسی دوره ای تاریخی که در آن، گفتمان‌هایی جانشین گفتمان دیگر شده‌اند یا تقابل داشته‌اند کارآمد است. به عبارت دیگر فرود و فرازهای رخداد‌های کرونایی مرتبط با پزشکی با روش تحلیلی لاکلا و موفه قابل بررسی است. «تحلیل لاکلا و موفه نشان می‌دهد که چگونه گفتمانی در جامعه به عنوان گفتمان مسلط مطرح می‌شود و چگونه گفتمانی دیگر با واسازی عناصر گفتمانی و ایجاد میدان گفتمانی، گفتمان مسلط را به حاشیه می‌برد و خود جانشین آن می‌شود» (یورگنسن و فیلیس، ۱۳۸۹: ۵۷). با استفاده از این نظریه، جوک‌هایی که در آنها به حاشیه راندن گفتمان رقیب مشهود و واضح بوده، جدا و تحلیل شده‌اند. نمونه‌ای از کدگذاری جوک‌ها و مطالب کرونایی در جدول ۱ آمده است:

جدول ۱. نحوه کدگذاری و دسته‌بندی داده‌ها

حاشیه‌رانی رقیب	مؤلفه فرهنگ عامه	محتوا
دارد	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	برای درمان کرونا از روغن بنفشه استفاده کردم. به نظرتون سر چند هزار کیلومتر باید روغن رو عوض کنم؟
ندارد	باورهای عامیانه	حرمت عطسه هم از بین رفته، قبلاً عطسه می‌کردی ۱۰ نفر می‌گفتن عافیت باشه، الان عطسه می‌کنی می‌گن زهر ماااااار جلو اون دهن گنده تو بگیر!

1. laclau and mouffe

۲۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

۴. بحث و بررسی

۴-۱. کرونا و فرهنگ عامه

از ابتدای شیوع کرونا، رابطه این پدیده با فرهنگ عامه، رابطه‌ای دوسویه و دوطرفه بوده است. از سویی، اصطلاحات زیادی در فرهنگ عامه مردم دنیا رواج یافت که ریشه در واژه کرونا داشت و برگرفته از رخدادهای مرتبط با آن بود. (نمودار ۱) برای مثال، در فرهنگ عامه آمریکا واژه *Covidiot* که می‌توان آن را *کرونادان* (ترکیب دو واژه covid به معنی کرونا و idiot به معنی نادان و سفیه و احمق) ترجمه کرد، رواج یافت. در فرهنگ لغت آنلاین «اوربن دیکشنری» نیز که گاه از زبان طنز برای معرفی اصطلاحات زبان عامه انگلیسی بهره می‌برد، واژه «Covidiot» با ذکر ارتباطش به بیماری کووید-۱۹ چنین تعریف می‌شود: کسی که به هشدارهای مربوط به بهداشت و سلامت عمومی بی‌توجه است». «آنکه با انبار کردن کالاها نمی‌گذارد به همسایه‌اش چیزی برسد.» در ذکر نمونه‌هایی از کاربرد این واژه آمده است: «آن کرونادان رو دیدی، رفته ۳۰۰ بسته دستمال توالت خریده»، «آن کرونادان هر کی رو می‌بینه بغل می‌کنه.» (سایت اوربن دیکشنری، ۲۰۲۰) به‌عنوان نمونه‌هایی از زبان فارسی هم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

غرونا: صفتی برای کسی که بسیار غرغر می‌کند.

حاجی‌ویروس: بر وزن حاجی فیروز؛ فردی که مانند ویروس در کار انتشار ویرانی و تخریب است.

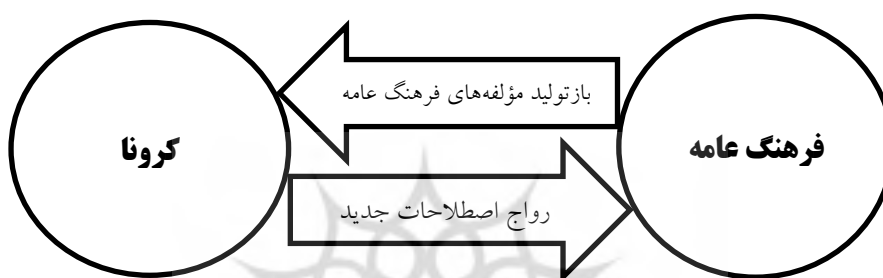
دکتر کوویدی‌فر: فردی که مانند متخصصان و مهمانان برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی مدام درباره کرونا صحبت می‌کند و هشدار می‌دهد.

از سوی دیگر، بسیاری از اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها و مؤلفه‌های مربوط به فرهنگ عامه، در متن‌های مرتبط با کرونا بازتولید شده‌اند و در بسیاری از تبلیغات بهداشتی جهانی مربوط به کرونا و توصیه‌های علمی، عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ عامه به کار رفته‌اند. در ایران نیز این مورد به تواتر دیده و مشاهده شده است. برای مثال، تصویر شماره ۱ که در اواخر آذر ماه ۱۳۹۹ به مناسبت نزدیک بودن شب یلدا، در شبکه‌های

۲۱ ❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

اجتماعی منتشر شد، از ضرب‌المثل «مهمان حییب خداست» و نقیض آن، دعوت به خانه‌نشینی و دوری از دورهمی استفاده کرده است. همچنان که تصویر ۲ نیز به همین منظور در ایام نوروز ۱۳۹۹ از حاجی فیروز، یکی از شخصیت‌های آیین‌های نوروزی بهره برده است. نمونه‌های این ارجاع به فرهنگ عامه بسیار زیاد و در حد تواتر است.

نمودار ۱. رابطه دوسویه کرونا و فرهنگ عامه

تصویر ۱. یلدای کرونایی

تصویر ۲. نوروز کرونایی

۲-۴. گفتمان‌های رقیب مرتبط با کرونا

در دوره شیوع کرونا، به سبب مرجع قرار گرفتن پزشکان و درگیر شدن مردم با مسائل پزشکی، بیمارستان، دارو و داروخانه، گفتمان‌های پزشکی در جامعه مورد توجه قرار گرفت و تقریباً بیشتر از سایر انواع گفتمان (گفتمان‌های اقتصادی، فرهنگی و...) در میان مردم رایج و مسلط شد. از میان گفتمان‌های پزشکی دو دسته، در جامعه به وضوح فعالیت داشتند که با شیوع کرونا فعالیتشان بیشتر شد. گفتمان نخست، گفتمان پزشکی دانشگاهی و علم‌محور بود که گروه‌های منتسب و معتقد به آن، در این دوران مرجع و رفرنس قرار گرفتند. پزشکان و متخصصان ریه و بیماری‌های تنفسی، همگی تلاش

واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی ❖ ۲۳

داشته‌اند عناصر گفتمانی خود را در جامعه گسترش دهند و با تلاش و کوششی وصف‌ناپذیر به مقابله با ویروس کرونا بپردازند. گفتمان دوم معتقدان به پزشکی عامیانه و طبابت سنتی بودند که پیش از کرونا نیز فعالیت‌های متعددی در راه توسعه و گسترش طب سنتی داشتند اما شیوع کرونا و پیشنهادهای گاه عجیب و غریب برخی از منتسبان به آنها، ایده‌ها و نظریات‌شان را در جامعه گسترش داد. در ابتدای کرونا تجویزهای مرتبط با هر دو گفتمان به شدت در جامعه مورد توجه قرار گرفت و از سوی، در بیمارستان‌ها، مطب‌ها و درمانگاه‌ها حضور بی‌امان مردم مشاهده می‌شد و عده‌ای اقدام به تبلیغ و توصیه‌هایی برای درمان و مصونیت از بیماری در فضای مجازی

و گاه در رسانه ملی می‌کردند. این توصیه‌ها با نام طب سنتی و طب اسلامی ترویج می‌شد و معدودی از آنها در دسته درمان‌های طبیعی قرار می‌گرفت. بررسی‌های یکی از مطالعات صورت گرفته در ایران نشان داده است که بیش از ۹۰ درصد افراد شرکت کننده در پژوهش، این توصیه‌ها را باور داشته‌اند؛ اما با ادامه شیوع و گسترش ویروس کرونا بین این دو گروه، تقابلی گفتمانی اتفاق افتاد. آتش زدن کتاب پزشکی هریسون از سوی آیت‌الله تبریزیان و اعتراض‌های دانشکده علوم پزشکی به این رخداد، نمونه‌ای از این تقابل‌های گفتمانی است.

سند ۱. واکنش انجمن علمی طب سنتی به درخواست حذف طب سنتی از دروس پزشکی

۲۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

پیشنهاد استفاده از پنبه آغشته به روغن بنفشه و مالیدن آن به مقعد، پیشنهاد بسیار عجیب وی بود که دیگر بار نامش را در رأس اخبار و مطالب مرتبط با کرونا قرار داد و اعتراض‌های شدیداللحنی را از سوی پزشکان و متخصصان به دنبال داشت. در مثالی دیگر می‌توان به نامه‌نگاری برای حذف طب سنتی از دروس دوره پزشکی اشاره کرد که با واکنش هواداران طب سنتی مواجه شد. همزمان با انتشار نامه‌ای از سوی برخی از اعضای انجمن‌های علمی کشور مبنی بر کاربرد نداشتن طب سنتی به عنوان یک دانش مستقل و حذف آن از دروس دوره آموزشی پزشکی عمومی، دکتر عبدالله بهرامی، رئیس انجمن طب سنتی با انتشار نامه‌ای خطاب به رئیس مجمع انجمن‌های علمی گروه پزشکی ایران، خواستار ایجاد بستری مناسب برای گفتمان‌سازی علمی در این زمینه شد. (سند ۱)

۳-۴. مسئله پژوهش: جوک‌های کرونایی؛ بستر و اساز گفتمان رقیب

مطالعه جوک‌ها و مشاهده فایل‌های تصویری و ویدئویی طنز مرتبط با کرونا نشان می‌دهد که در بسیاری از آنها، ارجاع به فرهنگ عامه ایران دیده می‌شود. ارجاع به ضرب‌المثل‌های فارسی، داستان‌های عامه، رخداد‌های آیینی، بازی‌های بومی و محلی و مسائل مربوط به پزشکی عامیانه؛ اما در این میان، جوک‌سازی درباره مسائل مربوط به پزشکی عامیانه، بسیار بیشتر از دیگر مؤلفه‌های فرهنگ عامه، بوده است همچنان که فیلم‌ها و کلیپ‌های بی‌شماری در خصوص این موضوع منتشر شده است. فرضیه اصلی پژوهش حاضر این است که به نظر می‌رسد بر اساس روش تحلیل گفتمانی لاکلاوموفه، جوک‌سازی یکی از راه‌های گفتمان هواداران پزشکی رسمی و دانشگاهی برای و اساز عناصر گفتمان رقیب (پزشکی سنتی) است. به این معنا که جوک‌ها و فایل‌های تصویری مرتبط با پزشکی عامیانه، با آنکه فی‌البداهه و در کمترین زمان ممکن برای سرگرمی، خنده و شادی ساخته شده‌اند، در بطن خود، عملی گفتمانی در راه تخریب و به حاشیه راندن گفتمان رقیب‌اند.

۴-۴. حاشیه‌رانی گفتمان رقیب

«لاکلا و موفه با استفاده از بازخوانی و ساختارشکنی نظریه‌های متفکرانی مانند سوسور^۱، گرامشی^۲، فوکو^۳، ساختارگرایی آلتوسر^۴، پساساختارگرایی دریدا^۵ و دیگران نظریه گفتمان خود را در سال ۱۹۸۵ در کتابی با عنوان *هژمونی و استراتژی سوسیالیستی* بسط دادند. هدف این کتاب، ارائه تحلیلی جدید از جامعه سرمایه‌داری صنعتی معاصر و راهبردی مناسب برای چپ بحران‌زده اروپاست و ماهیت ضد کاپیتالیستی دارد». (صدرایی و صادقی، ۱۳۹۷: ۱۷۹) این دو در نظریه خود، اصطلاحاتی را تعریف کرده‌اند که تاکنون در کتاب‌ها و پژوهش‌های مرتبط با تحلیل گفتمان، بارها تعریف و بازتعریف شده‌اند و تعریف دوباره آنها در این مقاله، کاری عبث، بیهوده و غیرعلمی است. اصطلاحاتی چون گفتمان، مفصل‌بندی، دال و مدلول، دال مرکزی، دال شناور، عناصر، وقته‌ها^۶، حوزه گفتمان‌گونگی، بی‌قراری، ازجاشدگی، ضدیت، غیریت، برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی که از این میان، اصطلاح برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی در کار تحلیل جوک‌ها مورد تأکید بوده است. «مفهوم غیریت در ذات خود با مفاهیم «برجسته‌سازی» و «حاشیه‌رانی» همراه است. گفتمان‌ها با استفاده از برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی سعی می‌کنند تا نقاط قوت خود را برجسته سازند و نقاط ضعف خود را پنهان کنند و برعکس، نقاط قوت غیر یا دشمن را به حاشیه رانند و نقاط ضعف او را برجسته کنند. در هر صورت، برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی، سازوکاری برای تقویت خود و تضعیف دیگری یا غیر هستند و گفتمان‌ها از شیوه‌های مختلفی برای برجسته‌سازی خود و حاشیه‌رانی رقیب استفاده می‌کنند که دو چهره نرم‌افزاری و سخت‌افزاری دارند و بیانگر نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای قدرت هستند. برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی‌های نرم‌افزاری در قالب زبان نمود پیدا می‌کند و برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی‌های سخت‌افزاری به

1. Ferdinand de saussur
2. Antonio Gramsci
3. Foucault paul Michel
4. Louis pierre Althusser
5. Jacques Derrida

۲۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

صورت‌های مختلفی چون توقیف، حبس، اعدام، ترور، تظاهرات خیابانی و مانند آنها نمود می‌یابد». (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۱۳ - ۱۱۲)

بررسی اولیهٔ جوک‌ها و فایل‌های طنز مرتبط با کرونا، دسته‌بندی‌هایی را از نظر ارجاع به فرهنگ عامه برای ما مشخص کرد. به طرز جالب، ارجاع به پزشکی و طبابت عامیانه اصلی‌ترین محتوای طنز بود. دسته‌بندی‌های زیر با ذکر نمونه‌هایی از این جوک‌ها در ادامه آمده است.

۵-۴. ضرب‌المثل‌های عامیانه

در دورهٔ شیوع کرونا، ضرب‌المثل‌ها و امثال‌وحکم بسیاری با توجه به اتفاقات رخ داده، به فراخور حال بازتولید شدند. به عبارت دیگر، نسخه‌های ضرب‌المثل‌های قدیمی در این دوران از سوی ایرانیان ساخته شد. برای مثال، ماجراهای مرتبط با ساخت واکسن ایرانی برکت، ضرب‌المثل‌هایی را که در آنها به واژه برکت اشاره شده بود، بازتولید کرد. همچنین نوع نامگذاری این واکسن که کووایران برکت خوانده می‌شد، تمسخر بسیاری از کاربران اینترنتی را به همراه داشت. از جمله ضرب‌المثل‌های پرتکرار در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

«یک عمر می‌گفتید خدا برکت بده حالا که برکت داده می‌گیرد فایزر نمک‌شناس‌ها!» اشاره به واکسن ایرانی برکت و واکسن انگلیسی فایزر و حال و هوایی که در زمان تولید واکسن‌های خارجی در ایران، برای خرید واکسن از کشورهای اروپایی وجود داشت. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شیوه جدید قسم خوردن مردم: دست را روی بازویی که واکس زدند می‌گذارند و می‌گویند به همین برکت قسم. عبارتی که به زبانزد «به همین برکت قسم» اشاره دارد.

در این دوران البته انتقادهایی هم نسبت به روند علمی تولید واکسن برکت شنیده می‌شد. همچنین کمبود دوز دوم واکسن کرونا و برخی معضلات در تأمین آن، فرصتی شد تا شرکت‌های داخلی، بدون توجه به اهمیت سلامت جامعه و بدون در نظر گرفتن عواقب کار، تقاضای مصرانه‌ای برای اخذ مجوز اضطراری استفاده از واکسن‌های تولیدی خود در سطح جامعه داشته باشند. اقدامی که در نهایت به ثمر رسید و موجب شد که مجوز مصرف واکسن کوو ایران برکت در ایران صادر شود. همین موضوع دستمایه

۲۷❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

طنزهای مکتوب و تصویری فرار گرفت. لطیفه «از تو برکت به سمت خدا حرکت». با توجه به همین شرایط و در همین اوضاع در جامعه پخش شد که برگرفته از ضرب‌المثل از تو حرکت از خدا برکت، کنایه‌ای به بالا بودن میزان مرگ‌ومیر کسانی داشت که واکسن برکت تزریق کرده بودند. در واقع، این به سمت خدا حرکت که مقلوب ضرب‌المثل یاد شده است، اشاره به همین مرگ‌ومیرها و بی‌تأثیر بودن واکسن برکت در زمان یادشده داشت.

اما فارغ از بحث واکسن، از دیگر ضرب‌المثل‌های کرونایی که در جوک‌ها و لطیفه‌ها بازتاب داده شد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

«دیگه ما ایرانیا باید ضرب‌المثل خفاش نخورده و کرونا گرفته رو جایگزین آش نخورده و دهن سوخته کنیم»

این ضرب‌المثل به سرمنشأ ویروس کرونا که همان سوپ خفاش است، اشاره دارد. تناسب ارائه‌شده بین سوپ خفاش و آش هم جالب است و هوش ادبی طراح جوک را نشان می‌دهد.

«قدیما موقع دیدوبازدید عید می‌گفتن مهمان حبیب خداست ولی الان باید بگن مهمان وسیله‌ای برای رسیدن به خداست»

این لطیفه اشاره به مدل خانوادگی انتشار کرونا دارد. در دوران شیوع، محفل‌های خانوادگی، مهمانی‌ها و نشست‌های دوستانه، یکی از عوامل اصلی همه‌گیری کرونا بود و دعوت به قطع زنجیره ابتلا به کرونا با شرکت نکردن در مراسم خانوادگی، یکی از پرتکرارترین موضوعات تبلیغات بهداشتی را شکل می‌داد. در همین زمینه، لطیفه سال ۹۹ هم نامگذاری شد: دوری و دوستی در نوروز سال ۱۳۹۹ که با استفاده از ضرب‌المثل دوری و دوستی، خانه‌نشینی و خودداری از برگزاری دورهمی‌های خطرناک را توصیه می‌کرد یا این عبارت طنز «کرونا رو کی داده کی گرفته» که اشاره به این عبارت مشهور داشت: که «مهریه رو کی داده کی گرفته؟»

۴-۶. نوروز و آیین‌های نوروزی و مؤلفه‌های فرهنگی مرتبط

با توجه به تقارن ماه‌های اولیه شیوع کرونا با نوروز، آیین‌های نوروزی هم تحت تأثیر این ویروس تغییر کرد و متحول شد. برنامه‌های دیدوبازدید نوروزی به محاق رفت و سفرهای

۲۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

نوروزی نیز با توصیه‌های مؤکد مسئولان به صورت محدود انجام گرفت. در همین زمینه جوک‌هایی با اشاره به آیین‌های نوروزی منتشر شد که به برخی از آنها اشاره می‌شود. بابام واسه خونه تکونی عید بهم گفت: دو تا پیشنهاد برات دارم! (۱) یا تو خونه تکونی کمک می‌کنی (۲) یا زنگ می‌زنم وزارت بهداشت یه مورد مشکوک به کرونا رو اطلاع می‌دم. هیچی دیگه، خونه تکونی بالاخره تموم شد هر سال حاجی فیروز داشتیم، امسال حاجی ویروس. فکر کردی حالا که کرونا اومده و قرار شده عید رو به بعد از کرونا موکول کنیم می‌تونی از دست ما در بری؟

بعد از کرونا چنان می‌آییم عید دیدنی‌ات که بگی صد رحمت به کرونا!

۷-۴. نامگذاری عامیانه

در کنار دسته‌بندی‌های یادشده، مطالب دیگری هم در میان جوک‌ها یافت می‌شود که اشاره به سایر مؤلفه‌های فرهنگ عامه دارد. برای مثال، نامگذاری اطفال و نوزادان یکی از مؤلفه‌های فرهنگ عامه است که در ایران سابقه تاریخی مذهبی داشته است. در همین زمینه، دو جوک زیر که به شیوه‌های نامگذاری سال‌های قدیم ایران و برخی شیوه‌های ترکیبی جدید اشاره دارند، خواندنی هستند.

اسامی پیشنهادی برای نوزادانی که در این ایام متولد می‌شوند:

امیرکرونا، نازنین کرونا، ناقله‌نسا، بی‌بی‌کوئیده، قرنطینه‌السلطنه، مبتلادوله، کوئیدا، عبدالماسک، الکل‌میرزا.

گزارش ثبت‌احوال از اسم بچه‌هایی که این هفته به دنیا اومدن:

دخترها: کرونازهر، نازنین کرونا، کروناخاتون.

پسرها: امیرکرونا، کروناسام، عبدالکرونا.

یکی دیگر از مؤلفه‌های فرهنگ عامه که در جوک‌ها مشاهده می‌شود، اشاره به بازی‌های بومی و محلی، بویژه ترانه بازی‌هاست.

«الان استان‌های ایران همه دارن با هم می‌خونن، بغلی بگیر، چی رو بگیرم؟ کرونا

رو، چیکارش کنم؟ بده بغلی»

۲۹ ❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

اشاره به بازی بغلی بگیر، یکی از بازی‌های خانگی ایرانیان که هنوز هم در میان کودکان و نوجوانان ایرانی اجرا می‌شود.

«ما هی زنجیره کرونا رو قطع می‌کنیم، این وسط بعضیا شدن عمو زنجیرباف.» اشاره به بازی عمو زنجیرباف که از رایج‌ترین و مشهورترین بازی‌های ایرانی است.

۴-۸. پزشکی عامیانه (طب سنتی)

همچنان که پیش‌تر گفته شد، ارجاع به پزشکی عامیانه، بیشترین آمار را در میان جوک‌های مرتبط با فرهنگ عامه دارد. منظور از پزشکی عامیانه همان چیزی است که در جامعه با عنوان طب سنتی مطرح است. طب سنتی شامل جنبه‌های پزشکی در دانش سنتی است که در جوامع گوناگون و در نسل‌های مختلف، پیش از دوران پزشکی مدرن شکل گرفته است. طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی^۱، طب سنتی «مجموعه‌ای است از دانسته‌ها، مهارت‌ها و اعمال که بر پایه نظریه‌ها، باورها و تجربه‌های بومی فرهنگ‌های مختلف است، خواه قابل شرح باشد یا نباشد که در بهداشت و نیز پیشگیری، تشخیص، بهبود و مداوای بیماری‌های جسمی و ذهنی مورد استفاده قرار می‌گرفتند» (پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان بهداشت جهانی، ۱۴۰۰)

در دوران شیوع کرونا، درحالی‌که هنوز پزشکی مدرن در تکاپوی ساخت و کشف واکسن بیماری کرونا بود، چهار درمان بحث‌برانگیز از سوی افراد مختلف وابسته به گفتمان پزشکی عامیانه ارائه شد که به ترتیب اولویت و اهمیت به شرح زیرند:

الف) پیشنهاد استفاده از پنبه آغشته به روغن بنفشه و مالیدن آن به مقعد پیش از خواب از سوی آیت‌الله تبریزیان.

ب) پیشنهاد مالیدن عطری موسوم به عطر پیامبر بر دهان و دماغ فرد مبتلا به کرونا از سوی شیخ مرتضی کهن‌سال.

ج) پیشنهاد نوشیدن ادرار شتر برای درمان کرونا از سوی حکیم مهدی سبیلی مدیر انجمن علمی و آموزشی طب‌الصاق.

۳۰. فصلنامه فرهنگ مردم ایران

د) مطرح شدن تأثیر نیش زنبور عسل بر درمان کرونا ویروس در یکی از شبکه‌های سیما و فضای مجازی از سوی آقای دکتر عظیم اکبرزاده خیابوی. آنچه در ادامه می‌آید، جدول پرتکرارترین جوک‌های مربوط به پزشکی عامیانه است که تقریباً در تمام بسترهای شبکه‌های مجازی بارها پخش و بازپخش شده است.

جدول ۲. نحوه کدگذاری و دسته‌بندی داده‌ها

محتوا	مؤلفه فرهنگ عامه	واسازی و دیکانستراکشن
برای درمان کرونا از روغن بنفشه استفاده کردم. به نظرتون سر چند هزار کیلومتر باید روغن رو عوض کنم؟	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
برای مقابله با کرونا سیر بخورید تأثیری روی بیماری نداره ولی بقیه دیگه نزدیکتون نمی‌شن	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
الان مامان بزرگای چینی به نوه‌هاشون که ویروس کرونا گرفتن دارن می‌گن: 爛我有時議 及格言論 (بیا این چای نبات رو بخور خوب می‌شی) (۷ ورژن) ^۱	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
فعلاً برا مقابله با کرونا یه بسته سیگار عنبرنسا گرفتیم دود کنیم ببینیم بعدش چی پیش می‌اد	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
اگه تو عنبر نسارا پشگل خر نر قاطی کرده باشن چی؟	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
الان فقط نون تو خر و شتره! هی بدی بخورن، هی بشاشن و برینن و ملت فهیم بیان بخورن. (۴ روایت)	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
تمام امیدم اینه چهار تا کشور درست درمون اروپایی کرونا بگیرن، حداقل واسه جون خودشونم شده بگردن دارو شو پیدا کنن وگرنه از ما جز دود کردن عنبرنسا و شیاف پنجه و روغن بنفشه کار دیگه‌ای برنمی‌اد	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
یکی از راه‌های تشخیص اینکه یک نفر کرونا داره یا نه اینه که مار فردی رو که بیمار باشه نیش نمی‌زنه به هر کس که مشکوکید بندازیدش چلو مار اگر نیشش زد مرد خیالتون راحت که کرونا نداشته (۳ نسخه مختلف) ^۲	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
در صورت ابتلا به ویروس کرونا تا ۱۰ روز آویشن و نبات را دم کرده و بخورید. روز یازدهم آویشن را بدون نبات دم کرده بخورید اون وقت ویروس میاد بیرون میگه پ نباتش کو؟ با دمپایی بزنی تو سرش بکشیدش! تا اکتشافات بعدی بدرووووود (۳ نسخه دیگر)	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد
واکسن کرونا پیدا شد. یک دانشمند ایرانی موفق به کشف واکسن بیماری کرونا شد. گلاب و آب‌لیمو رو با عسل مخلوط کنید. بعد قیমে رو بریزید تو ماست و بمالید به دست‌ها و بدنتون، چایی نبات هم فراموش نشه	ارجاع به طبابت و پزشکی عامیانه	دارد

۱. در دیگر ورژن‌ها، خوردن دمنوش آویشن، زنجبیل، عسل، دود کردن عنبرنسا، عرق بیدمشک، سیر و عسل جایگزین شده است.

۲. در یک ورژن عقرب جایگزین مار شده و در دو ورژن دیگر مار انداختن به جان بیمار و بستن مار به دست جایگزین شده است.

۳. ورژن‌های دیگر با عسل و دارچین ارائه شده است.

۳۱❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

در این دسته از جوک‌ها که در روایت‌ها و حالت‌های متنوع ساخته شده‌اند، به چالش کشیدن روش‌های طب سنتی، داروهای پیشنهادی مرتبط با کرونا، سرکوب دانش بومی و خودباختگی فرهنگی و علمی به‌وضوح دیده می‌شود. با توجه به اینکه فرضیه اصلی پژوهش بر اساس تحلیل این جوک‌هاست، در ادامه بررسی گفتمانی آنها آمده است.

۸-۱-۴. به حاشیه‌رانی گفتمانی در بستر جوک

گفتمان طب سنتی ادعا دارد که داروهای پیشنهادی آن، در مواجهه با بسیاری از بیماری‌ها مؤثر است. البته تردیدی نیست که بسیاری از محصولات گیاهی و سنتی مانند آویشن، عسل و ... بسیاری از دردها و بیماری‌ها را درمان می‌کنند اما گفتمان پزشکی مدرن و دانشگاهی، همواره درصدد نفی و انکار این موضوع بوده است. در دوران شیوع کرونا در کنار تجویزهایی چون دمنوش، آویشن، مرزنجوش و اسطوخودوس، همچنین دمنوش‌های ترکیبی چوب دارچین و زنجبیل برای تقویت سیستم دفاعی بدن و استفاده از گرمی‌جات، اظهارات عجیب و غریب برخی از منتسبان به جریان طب سنتی، فرصت مناسبی را در اختیار هواداران پزشکی مدرن قرارداد تا با تخریب گفتمان مقابل، گفتمان پزشکی سنتی را به حاشیه ببرند.

جوک‌های ساخته شده، با مانوری حیرت‌آور بر روی سه داروی روغن بنفشه، ادرار شتر و نیش زنبور عسل، آنها را مورد هجو و هزل قرار داده‌اند. از آنجا که تجویز روغن بنفشه در ارتباط با مقعد بوده است، میزان تخریب این تجویز در جوک‌ها بسیار بالاتر از بقیه موارد است. در واقع روغن بنفشه، مقعد و نسبت بین این دو، به روشی برای تخریب هر تجویز سنتی دیگر تبدیل شده است. از سوی دیگر، ادرار شتر هم در همین وضعیت گفتمانی قرار دارد و بار معنایی منفی آن باعث شده است که تمام تجویزهای عامیانه و سنتی با جوک‌های مربوط به این دو، تحت تأثیر قرار بگیرد. مشاهده شده است که همراه جوک‌های مرتبط با این دست تجویزها، جوک‌های مرتبط با آویشن، عسل، چای نبات، دمنوش‌های سنتی و ... نیز بارها ساخته شده و تعمیمی بر این ماجرا بوده‌اند، بنابراین به حاشیه‌رانی گفتمانی در گام اول، با استفاده از بار منفی کلمات مقعد، ادرار، شاش، ریدن و شاشیدن اتفاق افتاده و سپس به دیگر واژه‌ها تسری یافته است.

برای مثال، در جوک «الان فقط نون تو خر و شتره! هی بدی بخورن، هی بشاشن و برینن و ملت فهیم بیان بخرن» دو داروی پزشکی ادرار شتر و عنبرنسارا مورد تمسخر و طعنه قرار گرفته است از ملت فهیم نیز معنای ملت نفهم و جاهل اراده شده است، ضمن اینکه جوک اشاره‌ای به سوداگری کاسبان کرونا و فروشندگان داروهای طب سنتی دارد که در این دوران، با بازار گرمی، محصولات خود را با قیمتی گزاف به جامعه عرضه می‌کردند.^۱

به عبارت دیگر، بر اساس نظریه لاکلا و موفه در بطن جوک‌های یادشده، زنجیره‌ای هم ارزی تشکیل شده است که می‌توان آن را زنجیره هم ارزی واژگان زشت یا رکیک نام نهاد. در این زنجیره هم ارزی، کلماتی چون شاش، ادرار، مقعد و مصدرهای ریدن و شاشیدن، در کنار روغن بنفشه و آویشن و چای نبات قرار گرفته‌اند به این ترتیب به طرزی جالب، ذهنیت منفی نسبت به تجویزهای سنتی شکل گرفته است و در کنار این زنجیره، واسازی گفتمان طب سنتی درباره تجویزهای سنتی، به حاشیه رانده و تخریب شده است.

نمودار ۲. زنجیره هم‌ارزی ساخته‌شده در جوک‌ها

۱. مثال موردی از این رفتار را می‌توان در افزایش بی‌رویه قیمت زنجبیل و سیر در ایام شیوع کرونا دید که افزایش قیمت چند برابری را شاهد بودیم.

۸-۲-۴. گام دوم: تخریب روش‌های تجویز

در کنار تخریب داروهای مورد تجویز، روش‌های درمانی طب سنتی نیز در جوک‌ها تخریب شده و از این طریق حاشیه‌رانی گفتمانی در گام دوم هم به انجام رسیده است. برای مثال، در جوک «یکی از راه‌های تشخیص اینکه یک نفر کرونا داره یا نه اینکه که مار فردی رو که بیمار باشه نیش نمی‌زنه؛ به هر کس که مشکوکید بندازیدش جلو مار اگر نیشش زد و مرد، خیالتون راحت که کرونا نداشته» دقیقاً روش مشاهده و تأثیر تجربی که اساس کار طب سنتی است، به چالش کشیده شده است. در این دسته از جوک‌ها، به جای تمرکز بر داروی تجویز شده (گام اول)، بر روش تجویز و استفاده از داروهای سنتی تأکید می‌شود. انداختن جلوی مار به‌عنوان راهی پیشنهادی برای درمان کرونا طعنه‌ای است به روش‌هایی چون زالو انداختن، زنبور انداختن و استفاده از نیش زنبور عسل و... که در طب سنتی به کار می‌رود و برای درمان کرونا هم پیشنهاد شده است. در روایت‌های دیگری از این جوک، استفاده از عقرب و شیرۀ تریاک هم پیشنهاد شده است.

به‌عنوان مثال دیگری از این دست می‌توان به جوک زیر اشاره کرد:

«در صورت ابتلا به ویروس کرونا تا ۱۰ روز آویشن و نبات را دم کنید و بخورید. روز یازدهم آویشن را بدون نبات دم کنید و بخورید اون وقت ویروس می‌اد بیرون می‌گه پ نباتش کو؟ با دمپایی بزیند تو سرش بکشیدش! تا اکتشافات بعدی بدرووود.»

ابتدای این جوک، مطابق با شیوه تجویزهای طب سنتی است اما در میانه راه و در قسمت پایانی، روایت تغییر می‌کند و به طنز کشیده می‌شود یعنی اثربخشی داروی آویشن و نبات همراه با شیوه تجویز آن مورد تمسخر قرار می‌گیرد.

در جوک «فعالاً برا مقابله با کرونا یه بسته سیگار عنبرنسا گرفتیم دود کنیم ببینیم بعدش چی پیش می‌اد» علاوه بر تخریب داروی تجویزی، با عبارت «ببینیم بعدش چی پیش می‌اد» غیرقابل اتکا بودن روش‌های طب سنتی و غیرقطعی بودن درمان‌ها نشانه

۳۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

گرفته شده است. همچنین من درآوردی بودن ترکیبات دارویی پزشکی سنتی (ترکیب سیگار عنبرنسارا).

شایان ذکر است که نگارنده به هیچ عنوان ادعا نمی‌کند که این جوک‌ها طی فرآیندی آگاهانه ساخته و روایت شده‌اند برای مثال، این موضوع اساساً متغی است که این جوک‌ها حاصل همفکری گروهی هستند که معتقد به پزشکی مدرن و مخالف طب سنتی و پزشکی عامیانه‌اند چرا که سرعت انتشار آنها پس از وقایع مرتبط با کرونا به قدری زیاد بوده است که این پیش فرض را در عمل نقض می‌کند اما می‌توان این جوک‌ها را واکنش علاقه‌مندان به پزشکی و معتقدان به آن دانست که در مبارزه با گفتمان طب سنتی به صورت ناخودآگاه بروز داده‌اند.

دسته‌بندی زیر که برگرفته از کتاب ادبیات کاریکاتور ایران در عصر اصلاحات است (حیدری، ۱۳۸۳: ۲۲) و در مقاله کرونا و ایران: تحلیل مضمون جوک‌های کرونایی در ایران آمده (شعاعی، ۱۳۹۹: ۲۶۸) در این قسمت و در تحلیل گفتمان ما را یاری می‌کند.

جدول ۳. گونه‌شناسی جوک‌ها

ردیف	منظر گونه‌شناسی	عنوان گونه	توضیح گونه
۱	فرم	جوک عبارتی (زبانی)	بازی‌های لفظی و صناعت ادبی، مانند: تمثیل، جناس، تضاد و...
۲		جوک موقعیتی (غیرزبانی)	برخاسته از موقعیت‌ها و رفتار و کردار شخصیت‌ها
۳	محتوا	جوک سیاه	طرح واقعیتی تلخ و گزنده
۴		جوک سفید (شیرین)	ترکیبی همزمان در برانگیزاندگی خنده و تفکر؛ دارای حالتی مثبت‌گرا و سازنده
۵	نحوه ارائه	جوک تفسیری	بیان مستقیم و صریح وقایع و حقایق
۶		جوک تمثیلی	استفاده از قیاس، تمثیل و تشبیه
۷	رابطه فهم و متن	متا جوک	وابستگی نداشتن فهم جوک به غیر از متن آن
۸		پارا جوک	نیازمندی فهم جوک به فهمی پیشینی و زمینه‌ای

۲۵ ❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

با توجه به جدول ۳، جوک‌های مربوط به پزشکی عامیانه از لحاظ فرم جوک موقعیتی (غیرزبانی) هستند که غالباً موردهای مشابه موقعیت پزشکی سنتی (از نحوه تجویز، نحوه ترکیب، شکل تزریق داروها تا دیگر موقعیت‌ها) را به طنز و چالش کشانده است. تخریب موقعیت به نفع موقعیت‌های پزشکی مدرن با استفاده از دو الگوی قبلی در این جوک‌ها اتفاق افتاده است. از سوی دیگر، این دسته جوک‌ها، از لحاظ محتوا جوک سفید تلقی می‌شوند چنان که واقعیت‌های تلخ و گزنده سیاسی اجتماعی به آن شکل که در جوک‌های سیاه و گروتسک گونه مشاهده می‌شود، به ندرت در این دسته به چشم می‌خورد. وجه مثبت و خنده‌دار این جوک‌ها بر وجه سیاه و تاریک و گزنده آنها می‌چربد. از حیث نحوه ارائه نیز به شدت تفسیری هستند و برخلاف دسته‌های دیگر که بر اساس قیاس و تشبیه ساخته شده‌اند، بر پایه گفتگوی صریح و بی‌پرده درباره موضوع ارائه گردیده‌اند. از حیث رابطه فهم و متن جوک‌های این دسته، همگی پاراجوک هستند. هر چه دانش مخاطب این جوک‌ها، نسبت به طب سنتی، پزشکی عامیانه، تجویزهای آن، شیوه‌های تجویز داروها، گیاهان دارویی و ... بیشتر باشد، فهم و درک او از ساختار و ماجرای جوک بیشتر خواهد بود و تأثیر گفتمانی آن بیشتر خواهد شد.

حال بر اساس توضیحات ارائه شده جوک زیر را می‌توان تحلیل کرد: «واکسن کرونا پیدا شد. یک دانشمند ایرانی موفق به کشف واکسن بیماری کرونا شد. گلاب و آب‌لیمو رو با عسل مخلوط کنید. بعد قیمة رو بریزید تو ماست و بمالید به دست‌ها و بدنتون، چایی نبات هم فراموش نشه.»

در این جوک که موقعیتی، سفید، پاراجوک و تفسیری است، هم داروی تجویزی و هم شیوه ساخت آن به تمسخر کشیده شده است. ساخت معجونی بی‌ربط چون ترکیب گلاب و آب‌لیمو و عسل با قیمة و ماست، نهایت آشفتگی را به تصویر می‌کشد. مالیدن چنین ترکیب چندشناکی به دست و بدن، تجویزی است که خواننده را مشمئز می‌کند و عبارت انتهایی چایی نبات هم فراموش نشود تیر خلاص این جوک و ضربه نهایی تمسخر و طعن است. موقعیت این جوک موقعیتی چندش‌آور است که همین

چندش آوری، واسازی گفتمانی و به حاشیه بردن را با حسی منفی همراه کرده است. پیش تر این اتفاق به طرزی مشابه در جوک‌های مربوط به روغن بنفشه و ... افتاده بود. شایان ذکر است که وضعیت تشریح شده درباره جوک‌های کرونایی، به صورت کاملاً مشابه در فایل‌های ویدئویی و تصویری طنز پخش شده در ایام شیوع کرونا دیده می‌شود و تمام موارد یادشده در این مقاله بر این دسته از فایل‌ها قابل تطبیق و تحلیل است اما برای تحلیل دقیق‌تر به دلیل گستردگی، به پژوهشی دیگر و مجالی دیگر نیاز است.

۵. جمع‌بندی

تحلیل محتوایی جوک‌های مرتبط با کرونا نشان می‌دهد که در آنها از مؤلفه‌های مرتبط با فرهنگ عامه به ترتیب، مطالب مرتبط با پزشکی عامیانه، بازی‌های بومی و ترانه‌های محلی، نامگذاری عامیانه کودکان، نوروز و آیین‌های نوروزی بازتاب داشته است. بسامد دسته نخست، به مراتب بالاتر از دیگر دسته‌ها بوده و این نشان می‌دهد که توجه به مسائل مربوط به پزشکی عامیانه و طب سنتی در جوک‌ها نمود بیشتری داشته است.

تحلیل گفتمان جوک‌های مربوط به کرونا حاکی از آن است که در بطن بسیاری از آنها، تقابل گفتمانی بین گفتمان پزشکی عامیانه و پزشکی مدرن دیده می‌شود. در واقع این جوک‌ها در ادامه رفتارهای دوسویه و تقابل‌های گفتمانی است که در طول دوره شیوع کرونا در جامعه دیده شد. سوبیه اصلی آنها، تخریب و به حاشیه راندن گفتمان پزشکی عامیانه است که در این بستر رقم خورده است. داروهای گیاهی و عامیانه (تجویزهای سنتی) مهم‌ترین عنصر گفتمان پزشکی عامیانه هستند که با زنجیره هم‌ارزی واژگان زشت و تابو، تخریب و واسازی و از طریق گفتمان پزشکی مدرن به حاشیه رانده شده‌اند و این اجازه را به گفتمان رقیب نداده‌اند تا در حالت هژمونی قرار گیرد و گفتمان مسلط شود.

۳۷❖ واسازی گفتمانی در بستر جوک‌های کرونایی

منابع

- پارسائیان، فهیمه (۱۳۹۸). «قبلاً ممکنات رو هوا بود الان افتاده رو آب...: تحلیل محتوایی جوک‌های مجازی حادثه سیلاب فروردین ماه ۱۳۹۸». *مطالعات رسانه‌های نوین*. س پنجم، ش ۱۸، صص ۲۸۵-۳۱۵.
- حیدری، هادی (۱۳۸۳). *ادبیات کاریکاتور ایران در عصر اصلاحات*. تهران: روزنه.
- سلطانی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۳). *قدرت، گفتمان و زبان (سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی)*. تهران: نی.
- شعاعی، محمدحسین (۱۳۹۹). «کرونا و ایران: تحلیل مضمون جوک‌های کرونایی در ایران». *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. س شانزدهم، زمستان، ش ۶۱، صص ۲۸۰-۲۶۱.
- صدرایی، رقیه؛ صادقی، معصومه (۱۳۹۷). «تحلیل گفتمان ناسیونالیستی در مجموعه اشعار احمد شاملو بر مبنای نظریه تحلیل گفتمانی لاکلا و موفه». *متن پژوهی ادبی دوره ۲۲*، ش ۷۵، بهار، صص ۱۷۵-۲۰۶.
- ملکیان، منصوره (۱۳۹۹). «فرصت‌ها و تهدیدهای ویروس کرونا برای محیط زیست». *رهیافت*، پیاپی ۷۹، پاییز، صص ۷۶-۶۲.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیس، لوئیز (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.

منابع اینترنتی

- پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان بهداشت جهانی به نشانی:

<https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine>

- جعفری قنواتی، محمد (۱۳۹۹). «گفت‌وگو با محمد جعفری قنواتی درباره ادبیات عامه و مفهوم فولکلور». سایت مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی به نشانی:
<https://www.cgie.org.ir>

- حجازی، رخشاد؛ موگویی، رکسانا؛ قلی‌پور پیوندی، آلاله (۱۳۹۹). «اپیدمی کرونا و بررسی اثرات آن بر محیط زیست». یازدهمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست. شیروان، ۱۱۵۳۵۱۵ / <https://civilica.x.com/doc>

- سایت اورین دیکشنری. مدخل covidiot به نشانی:

<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Covidiot>

- Chovanec, Jan. (2019). "Early Titanic jokes: A disaster for the theory of disaster jokes?" *Humor - International Journal of Humor Research*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2019, vol. 32, No 2, p. 225-201. ISSN 1719-09330. doi: 10,1515/humor-. 0090-2018.

- E. Ettliger (1944). "Satire and Folklore". *Folklore*. Vol. 55, No. 2 (Jun., 1944), pp.75-78 Published By: Taylor & Francis, Ltd.